

Restaurování vybraných malovaných výjevů na klenbě kaple sv. Václava v kostele Nanebevzetí Panny Marie v Klokotech

Adéla Škrabalová, Univerzita Pardubice, Fakulta restaurování, Litomyšl

KLÍČOVÁ SLOVA

restaurování – nástěnná malba – olejomalba – čištění – retuš a rekonstrukce – svatováclavský cyklus – pašijový cyklus

KEY WORDS

restoration – wall painting – oil painting – cleaning – retouching and reconstruction – the Cycle of St. Wenceslas – the Passion of the Christ Cycle

RESTORATION OF SELECTED PAINTED SCENES ON THE VAULT OF ST. WENCESLAS' CHAPEL IN THE CHURCH OF THE ASSUMPTION OF ST. VIRGIN MARY IN KLOKOTY

The article presents the process of restoration of two wall paintings from the beginning of the 18th century, which are situated on the vault and the victory arch, as well as the inscriptions associated with them in St. Wenceslas' Chapel of the Church of the Assumption of the Virgin Mary in Klokoty near Tábor. The selected parts with the motifs of St. Wenceslas sowing, harvesting and threshing grain and Flogging of Christ are part of the wall painting on the ceiling which includes seven scenes from the life of St. Wenceslas. Other seven paintings on the victory arch depict The Passion of the Christ Cycle, a part of a larger iconographic concept devoted to St. Mary carried out within the whole area of the church. The paper includes basic information about the artwork, the description of the condition before and after the restoration treatment, the plan of restoration works as well as the individual steps of the restoration process, which was designed individually for each artwork.

Úvod

Jižně orientovaná boční kaple sv. Václava je součástí barokního kostela Nanebevzetí Panny Marie v Klokotech, dnes jedné z částí města Tábor. Celý objekt se nachází v poutním areálu, jenž vznikl v první polovině 18. století velkorysou přestavbou původního jednoduchého gotického kostelíka. Tato unikátní architektonická památka se složitě řešeným exteriérem ukrývá bohatě zdobený interié.

Dějiny kostela provází zajímavý stavební i umělecký vývoj.¹¹ Vzhledem ke komplikované konstrukci střechy kostela docházelo v minulosti k opakujícím se závadám oplechování vedoucím k zatékání, jež kromě jiného vážně poškodilo i nástěnné malby. Kostel a nástěnné malby byly proto v minulosti několikrát opravovány. Současný pozorovatel je výrazně ovlivněn poslední úpravou pocházející dle ústního svědectví pamětníků ze 70. let 20. století. V této době byla realizována rozsáhlá oprava zahrnující mimo jiné i celoplošnou přemalbu figurálních výjevů. Charakter a dopad tohoto zásahu byly prozkoumány v předchozích fázích procesu restaurování interiéru kostela, započatých roku 2012.¹²

Kapli dokončenou kolem roku 1712¹³ zdobí malby v oválných štukových rámech na klenbě, zobrazující výjevy ze života sv. Václava (*Vyučování sv. Václava, Sv. Václav dává kácet pohanské modly a stavět křesťanské kostely, Sv. Václav ministruje při mši svaté, Sv. Václav seje, žne a mlátí obilí, Sv. Václav provázený anděly přichází do sněmu říšských knížat a Sv. Václav jako ochránce českého vojska a Zavraždění sv. Václava*) a menší malby (*Loučení Krista s Pannou Marií a apoštoly, Kristus na hoře Olivetské, Bičování Krista, Korunování trním, Ježíš zbaven roucha, Ukřižování a Pietá*) ve štukových zrcadlech na vítězném oblouku při vstupu do kaple z lodi kostela. Tyto pašijové výjevy zřejmě tvoří rozsáhlejší mariánský ikonografický koncept s dalšími malbami na zbylých dvou vítězných obloucích v interiéru kostela.

Úsek určený k provedení komplexního restaurátorského zásahu, včetně předcházejícího umělecko-historického, restaurátorského a přírodovědného průzkumu, zahrnoval výjev s námětem *Sv. Václav seje, žne a mlátí obilí* na klenbě kaple a pašijový výjev *Bičování Krista* na vítězném oblouku.

Výjev Sv. Václav seje, žne a mlátí obilí

Z ikonografického hlediska lze sv. Václava popsat jako křesťanského světce a mučedníka, českého knížete z rodu Přemyslovců a hlavního patrona českého státu. Dle legend již jako mladík projevoval svoji zbožnost tím, že pěstoval víno a obilí pro eucharistii.¹⁴ Sv. Václav chodil údajně v noci tajně pracovat na pole, a bývá proto často zobrazován při mlácení a mletí obilí a vymačkávání či lisování hroznů.¹⁵ Tyto jeho činy se staly častým námětem výtvarných děl zejména v 17. a 18. století.¹⁶

Zrcadlo s nástěnnou malbou v jihovýchodní části klenby kaple je zasazeno do štukového rámu tvořeného listovím, který je na šesti místech přepásán stuhami a po stranách zdoben akantovými rozvilinami. Jedná

1 | Ludmila Ouredová-Hronková, *Klokoty: poutní místo*, Klokoty 2013, s. 28. Ladislav Šotek, *Mariánské poutní místo Klokoty*, Vranov nad Dyjí: A.M.I.M.S. ve spolupráci s Římskokatolickou farností Tábor-Klokoty, 2014.

2 | Během následujících tří let došlo k obnově nástěnné výzdoby presbyteria (srpen–listopad 2012, srpen–listopad 2013), jižní oratoře (říjen–prosinec 2014) a severní kaple sv. Josefa (srpen–prosinec 2015). Obnova nástěnných maleb a štuků v kapli sv. Václava probíhala v období březen–listopad 2016.

3 | Viz Ouredová-Hronková (pozn. 1), s. 28.

4 | James Hall, *Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění*, Praha 2008, s. 469.

5 | Jiří Hošna, *Druhý život svatého Václava*, Praha 1997, s. 111–112 a 210–212.

6 | Viz Hall (pozn. 4), s. 469.

se o malovaný výjev jednoduché kompozice, ve kterém převládají zemité (okrové, zelené a hnědé) tóny. Hlavní scéna se odehrává v interiéru stodoly, naznačené částí dřevěné stěny či otevřených vrat v centru kompozice, s průhledem do krajiny v pozadí. Ústřední postava umístěná mírně vpravo od středu výjevu je oděna v jednoduchou modrou sukni s ozdobným spodním lemem. Představuje sv. Václava, jenž drží v rukou cep, kterým mlátí obilí složené u jeho nohou.

Vpravo od postavy sv. Václava jsou na kraji výjevu zobrazeny dva pytle obilí přehozené červeným pláštěm a hnědá oválná nádoba s mečem.⁷¹ V levé části výjevu se nachází mužská postava ve strohém hnědém oděvu, přinášející snopy obilí do stodoly. V pozadí jsou v levé a pravé části výjevu zobrazeny ještě dvě další menší postavy totožného vzhledu, zobrazující rovněž sv. Václava pracujícího na poli. Obě tyto drobné postavy jsou stejně jako ústřední postava oděny do modré sukny a na hlavě mají královskou korunu. Pozadí výjevu tvoří hornatý horizont a modré nebe s červánky.¹⁸¹

Pod štukovým zrcadlem byl při restaurátorském průzkumu objeven nápis „*Tu chvíli mlátil pssenicu na húmně, 1. Paralip. c. 21., v. 20.*“ („Tu chvíli mlátil pšenici na humně“). Jedná se o úryvek z Bible doplněný odkazem.¹⁹¹

Výjev Bičování Krista

Bičování Krista je zmiňováno ve všech evangeliích Nového zákona pouze stručně, avšak v umění se tomuto námětu dostalo velké pozornosti. Obvykle bývá Kristus zobrazován přivázaný ke sloupu v paláci tehdejšího místodržícího Pontia Piláta. Bičovaný bývá vyobrazen nahý, pouze s bederní rouškou. Aby postava a tvář Krista nebyla pro diváka zakryta, bývá zobrazována před sloupem s rukama svázanými za zády. Vojáci vykonávající trest bývají nejčastěji dva nebo tři a k bičování používají březové metly nebo důtky. Na scéně bývá přítomen i Pilát,¹⁰¹ méně často přihlíží židovští starší a zástup vojáků.¹¹¹

Horizontálně orientovaný malovaný výjev je zasazen do štukové kartuše tvořené akantovými rozvilinami. V pravé části výjevu se nachází dvě postavy. Mužská se svatozáří, oděná v červené roucho, jejíž totožnost nelze blíže určit. V jejím zákrytu stojí bledající ženská postava zahalená v modrém rouchu. S největší pravděpodobností se jedná o Pannu Marii. V centru kompozice a dále směrem vlevo se odehrává scéna bičování, umístěná do jednoduchého interiéru s oknem. V pravé části výjevu tvoří pozadí průhled na potměnou scénérii s městskou architekturou. V centru výjevu je vyobrazen Kristus oděný pouze do bílé bederní roušky, připoutaný řetězem zády ke sloupu a jeho tělo nese známky poranění. Po pravé a levé straně Krista jsou zobrazeny dvě mužské postavy v modrém a červeném rouchu, které drží v rukou důtky a řetěz, sloužící k inzultaci vězně. V pozadí a po krajích výjevu se nachází ještě několik neidentifikovatelných přihlížejících ženských a mužských postav. Nápisová páska ve spodní části výjevu obsahuje následující text v češtině: „*od paty až do ssíge není na niem zdraví*“ („od paty až do šíje není na něm

7 | Před restaurováním byl meč desinterpretován jako kříž.

8 | Před restaurováním bylo nebe modrozelené.

9 | Jedná se o úryvek ze Starého zákona z 1. Paralipomenu (Knihy kronik či Letopisy), kapitola 21., verš 20.

10 | Na restaurovaném výjevu by se mohlo jednat o postavu přihlížející oknem.

11 | Viz Hall (pozn. 4), s. 78–79.

zdraví“). Na části štukové kartuše se nachází nápis „Isa. 1. ver. 6.“, odkrytý v rámci restaurování. Jedná se o odkazna pasáž v Bibli, vztahující se k nápisové pásce ve spodní části malby.¹²¹

Technika a datace původních maleb

Podkladem pro nástěnné malby je maltovina s vápenným typem pojiva. Plnivem je křemičitý písek s možnou příměsí železa. Podkladová omítka obou malovaných výjevů je světlá, hladká a jemnozrná. Přírodovědný (chemickotechnologický) průzkum¹²¹ prokázal rozhraní na povrchu podkladu, tvořené zkarbonatizovanou vrstvou vápna. Původní nástěnné malby jsou provedeny pigmenty spojenými organickým pojivem, s největší pravděpodobností na bázi vysychavých olejů, o čemž mimo jiné svědčí i luminiscence původní barevné vrstvy. Malba na klenbě je provedena na bolusovém podkladu, typickém pro olejomalbu. Naopak malba na oblouku je vrstvena pouze na olejové izolaci či penetraci, nanesené přímo na podkladové omítce. Penetrace byla nezbytně nutná pouze pokud se malovalo přímo na omítku. V druhém případě tak mohl bolusový podklad současně plnit funkci izolace. Na vzorcích odebraných z ostatních malovaných výjevů na klenbě je však přítomna kromě bolusového podkladu i penetrační vrstva. Absenci této vrstvy na přidělené malbě lze odůvodnit jejím nekompaktním povrchem zapříčiněným rozsáhlým poškozením.

Černá barevná vrstva písma pod štukovým zrcadlem na klenbě, které bylo objeveno sondážním průzkumem, je nanese na bílém vápenném nátěru, aplikovaném na částečně vyžralou vápennou omítku. Pojivem barevné vrstvy je podle laboratorního průzkumu pravděpodobně pouze vápno. Vzhledem k tmavému tónu však nelze zcela vyloučit ani původní přítomnost organického pojiva. Použitý černý pigment je jemnozrný, uhlíkatého charakteru a blíže neurčeného původu. Stejnou technikou byl zřejmě proveden i nápis objevený na štku u výjevu na vítězném oblouku.

Originální malby jsou datovány do první čtvrtiny 18. století. V jednotlivých původních barevných vrstvách vzorků analyzovaných v rámci chemickotechnologického průzkumu byly identifikovány pigmenty, a to převážně olovnatá běloba, příměs běloby na bázi uhličitanu vápenatého a žluté a červené hlinky. Dále pak zem zelená, umbra, případně jiné olovnaté pigmenty (minium, masikot), rumělka a ojediněle i příměs červeného barviva. Autor maleb je neznámý a v dostupných materiálech se o něm doposud nepodařilo nalézt žádné informace. Ze značné detailnosti a použité techniky olejomalby ovšem můžeme soudit, že autor maleb byl malíř zkušený spíše v provádění závěsných obrazů. Na druhé straně však může být detailnost maleb dána i velmi malými rozměry štukových rámců a snad i požadavky objednatele.

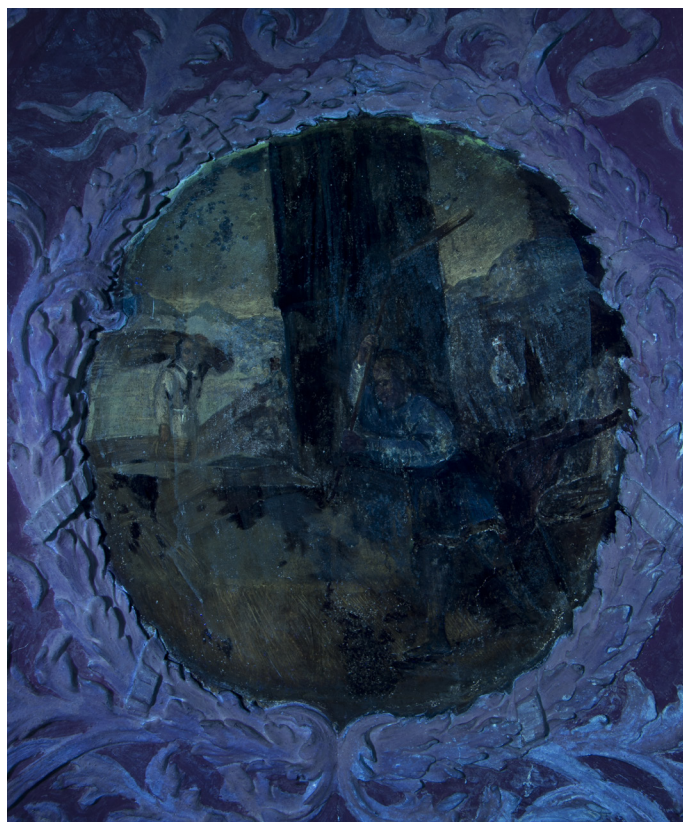
¹²¹ | Nápis odkazuje na kapitolu z knih proroků či prorockých knih, které jsou obvykle označovány jako specifická skupina starozákonních knih. Konkrétně se jedná o knihu Izajáš, kapitola 1., verš 6.

¹³ | Renata Tišlová, Kaple sv. Václava, Klokoty: Průzkum nástěnných maleb klenby a vítězného oblouku (chemickotechnologický průzkum), in: Adéla Škrabalová, Restaurování vybraných malovaných výjevů na klenbě kaple sv. Václava v kostele Nanebevzetí Panny Marie v Klokotech (bakalářská práce), Fakulta restaurování, Univerzita Pardubice, Litomyšl 2016.

Druhotné zásahy

Vzhledem k téměř celoplošné druhotné přemalbě byly původní malby velmi špatně čitelné. Přemalby byly nanесeny ve dvou vrstvách. Starší druhotné barevné vrstvy vykazovaly mastný charakter pojiva [Obr. 1], zatímco mladší úpravy [Obr. 2] byly provedeny nejspíše technikou suché tempery. Technické provedení druhotného zásahu, pocházejícího zřejmě ze 70. let 20. století, vykazovalo známky nižší kvality a v případě zrcadla na klenbě výrazně pozměňovalo původní vizuální působení. V nejmladší vrstvě přemalby byly chemickotechnologickým průzkumem prokázány pigmenty klasifikovatelné nejdříve do druhé třetiny 19. století. Tyto výsledky naznačují, že by se mohlo jednat o jeden ze dvou zaznamenaných zásahů z 20. století. Podle výpovědi pamětníků by mohlo jít o restaurování ze 70. let 20. století. Během tohoto zákroku došlo nejspíše i k částečné redukci starších druhotných zásahů.

Vrstva originálu byla na některých místech dobře odlišitelná od druhotných barevných úprav, a to zejména díky odlišné barevnosti, krakeláži, jasnosti barev, lesklému povrchu a úrovni detailnosti. Přesnější lokalizaci přemalovaných a originálních částí umožnil na základě luminescence originálu v širokém spektru barev vizuální průzkum při nasvícení zdrojem UV záření.¹⁴¹ Přemalby se jevily většinou jako tmavší a bez luminescence [Obr. 3]. Oba objevené nápisy (pod výjevem na klenbě a na štukové výzdobě výjevu na vítězném oblouku) byly zcela překryty několika vrstvami druhotných vápenných nátěrů.

Obr. 3 Průzkum v UV záření. Výjev na klenbě. Stav před restaurováním. Výrazně fluoreskující pravděpodobně části malby s originální barevnou vrstvou, neluminují vrstvy nejmladších přemalby. Foto: Adéla Škrabalová.

Obr. 1 Detail výjevu na klenbě: obloha v levé části výjevu. Stav před restaurováním. Souvislejší modrozelená vrstva starší druhotné přemalby mastného charakteru. Foto: Adéla Škrabalová.

Obr. 2 Detail výjevu na klenbě: výřez postavy sv. Václava, část červené draperie a nádoby v pozadí. Stav před restaurováním. Vrstvy mladší druhotné přemalby provedené pravděpodobně suchou technikou. Foto: Adéla Škrabalová.

14 | Použitá technika: UV světlo UVA SPOT 400T značky Hönle UV Technology.

Stav maleb před restaurováním (poškození)

Povrch obou maleb byl pokryt silnou vrstvou prachového depozitu a rezistentními mastnými nečistotami (pravděpodobně saze pocházející ze svící či olejových lamp). Původní malba vykazovala krakeláž, lokálně bylo možné pozorovat částečnou či úplnou ztrátu adheze barevné vrstvy k podkladu, jež se projevovala odlupováním v malých šupinách. Barvená vrstva prošla v některých místech změnou barevnosti, a to v podobě šedého povlaku na jejím povrchu. Šlo pravděpodobně o biologické napadení, avšak toto poškození nebylo v rámci chemickotechnologického průzkumu dále zkoumáno. Plocha malovaného výjevu byla protkána většími i menšími prasklinami, v jejichž okolí byly přítomny dutiny způsobené ztrátou adheze a koheze v omítkových vrstvách. Okraje obou malovaných výjevů byly lokálně znečištěny vápennými přetěry, vzniklými při druhotných zásazích na štukatuře.

Na klenbě kaple byl u výjevu *Sv. Václav seje, žne a mlátí obilí* očekávaný velký úbytek původní barevné vrstvy. Na výjevu *Bičování Krista* ve vítězném oblouku byl naopak odhadován minimální úbytek originální barevné vrstvy. Nápisy objevené pod vrstvou vápenných nátěrů vykazovaly poškození v podobě práškovatění barevné vrstvy, lokálně i její úplné absence. V místě nápisu na klenbě a jeho okolí se vyskytovaly praskliny a menší dutiny ve svrchních omítkových vrstvách.

Koncepce restaurátorských prací

Na základě poznatků zjištěných při uměleckohistorickém, restaurátorském a chemickotechnologickém průzkumu, po poradě se zástupci odboru památkové péče a vlastníkem památky a vzhledem ke koncepci restaurátorských prací v letech 2012–2015, bylo rozhodnuto o odstranění všech nepůvodních vrstev.¹⁵¹ S ohledem na celkový vzhled a působení památky bylo konstatováno, že technický a estetický stav doplňků (pozdějších druhotných zásahů na malbách, štukách i stěnách) nebyl vyhovující. V případě malovaných figurálních výjevů na klenbě a vítězném oblouku kaple došlo ke kompletnímu sejmutí přemaleb. Malby byly celoplošně retušovány a rekonstruovány a bylo opět dosaženo jejich formální a obsahové celistvosti.

K tomuto rozhodnutí vedly následující důvody:

- Stav přemaleb (především na výjevu v klenbě kaple) byl z důvodu deformace původního ikonografického významu a obsahu výjevů neuspokojivý. Svou technikou a výtvarnou úrovní rušily pozdější zásahy originální dílo.
- Druhotné přemalby jeví známky degradace a vyžadovaly zásadní konzervaci, čímž by se však v budoucnu mohly stát hůře odstranitelné.
- Výsledky zkoušek čištění různými metodami byly úspěšné a umožňovaly úplné odstranění přemaleb při minimální újmě originálních maleb.¹⁶¹
- K svatováclavským výjevům na klenbě byly nalezeny přesně odpovídající grafické předlohy.¹⁷¹

15 | Rozhodnutí MÚ Tábora, odbor územního rozvoje, č. j.: NPÚ-331/327/2008 ze dne 29. 1. 2008. Restaurátorské dokumentace z předchozích etap v letech 2012–2015: Lucie Bartůňková – Jan Vojtěchovský, *Restaurování nástěnných maleb v kupoli presbytáře kostela Nanebevzetí Panny Marie v Klokotech* (restaurátorský průzkum a dokumentace), 2012. Lucie Bartůňková – Jan Vojtěchovský, *Restaurování nástěnných maleb v západní části presbytáře kostela Nanebevzetí Panny Marie v Klokotech* (restaurátorský průzkum a dokumentace), 2012. Petr Šimánek, *Restaurování nástěnných maleb v prostoru jižní oratoře kostela Nanebevzetí Panny Marie v Klokotech* (bakalářská práce), Fakulta restaurování Univerzity Pardubice, 2015. Martina Poláková – Barbora Vařejková, *Restaurování nástěnných maleb v kapli sv. Josefa v kostele Nanebevzetí Panny Marie v Klokotech* (restaurátorská dokumentace), Fakulta restaurování Univerzity Pardubice, Litomyšl 2016.

16 | Adéla Škrabalová, *Restaurování vybraných malovaných výjevů na klenbě kaple sv. Václava v kostele Nanebevzetí Panny Marie v Klokotech* (bakalářská práce), Fakulta restaurování, Univerzita Pardubice, Litomyšl 2016, s. 36–39.

17 | Jiljí od sv. Jana Křtitele, D. Wenceslao Bohemorum Duci ac Martyri in dlyto Sertum Ortus, Vitae, Necis ... Contextum ... Wēnec, Blahoslavenému ... Kněžeti Českému, ... Sv. Wacławowi, Ze dwauch a Trziedci Rūzj ... vvjtyj, Bratij Bosacy Ržadu Swatého Augustyna in Nowém Městě Pražském, ... dedycyrugj a offěrugj ... Praha 1661.

Související nápisy objevené při sondážním průzkumu pod štukovým zrcadlem výjevu na klenbě a na štukovém rámu výjevu na vítězném oblouku byly retušovány a rekonstruovány na základě nalezených obsahově i graficky podobných biblických textů.¹⁸⁾

18 | Tzv. Bible svatováclavská, <https://books.google.cz/books?id=2ctfAAAAcAAJ>, vyhledáno 11.8.2016. Proroková a Knihy Machabeeské, <https://books.google.cz/books?id=8PtkAAAAcAAJ>, vyhledáno 11. 8. 2016.

19 | Veškeré konkrétní použité prostředky a recepty jsou uvedeny v bakalářské práci: viz Škrabalová (pozn. 16), s. 46–58.

20 | Viz Poláková – Vařejková (pozn. 15).

Postup restaurátorských prací na figurálních výjevech¹⁹⁾

Lokální prekonsolidace originální barevné vrstvy

Vrstvy původní malby na obou výjevech určených k restaurování vykazovaly v některých místech ztrátu adheze barevné vrstvy k podkladu. Ta se projevovala tvorbou šupinek, které se odlupovaly a hrozilo tak jejich odpadnutí. Z tohoto důvodu bylo nezbytné šupinky před, během i po čištění zajistit a upevnit zpět k podkladu, aby bylo možné následné dočištění barevné vrstvy malby. Na základě zkušeností z restaurátorského zákroku v kapli sv. Josefa v roce 2015²⁰⁾ byl pro tento účel zvolen roztok akrylátové disperze o koncentraci 4 % (hm.) ve vodě.

Čištění a odstranění přemaleb

Plocha obou malovaných výjevů byla nejprve na základě zkoušek celoplošně očištěna od prachových a jiných depozitů mechanicky mikroporézní houbou smočenou ve vodě, případně vodou a jemným kartáčkem. Tímto způsobem byla z větší části plochy maleb odstraněna i vrstva nejmladších přemaleb provedených vodorozpustnou technikou, zřejmě temperou. Následně byly malby čištěny pomocí čistících štětců smočených v isopropanolu. Na takto očištěných partiích maleb však stále v menší míře zůstávala rezidua nejmladší přemalby, a to převážně na plochách s úplnou absencí originální barevné vrstvy.

Větší problém však znamenaly starší druhotné přemalby a nečistoty mastného charakteru, vyskytující se na výjevu v klenbě (zejména v oblastech oblohy), které se výše popsanou metodou nepodařilo odstranit. Na základě zkoušek bylo rozhodnuto přistoupit na čištění za použití rozpouštědlového gelu s obsahem polymeru kyseliny polyakrylové, acetonu, vody a detergentu. Díky působení gelu došlo k naměkčení vrstvy přemaleb a jejich redukcí, ne však k úplnému odstranění.

Z důvodů odolnosti zbylých přemaleb a nečistot byl na základě zkoušek [Obr. 4] zvolen další krok v čistícím procesu, a to čištění pomocí 2–5% (hm.) citrátu amonného o přibližně neutrálním pH. Roztok byl na přemalby a nečistoty nanášen pomocí čistícího štětce a po krátkém mechanickém namáhání povrchu přemaleb a nečistot byl odmyt vodou a mikroporézní houbou. Tímto způsobem byla malba úspěšně zbavena nečistot mastného charakteru a reziduí vodorozpustných přemaleb, u voděodolných přemaleb však došlo pouze k částečnému odstranění. Bylo proto rozhodnuto kombinovat nanášení rozpouštědlového gelu s následným čištěním roztokem citrátu amonného. Povrch nežádoucích přemaleb byl tímto způsobem naměkčen a po vyschnutí zkřehnul natolik, že jej bylo možné opatrně mechanicky odstranit skalpelem a skelným vláknem.

Obr. 4 Výjev na klenbě. Graficky vyznačená zkouška čištění a snímání přemaleb koncentrovaným roztokem citátu amonného (přibližně 50% hm.) ve vodě. Foto: Adéla Škrabalová.

Oba výjevy byly od případných reziduí dočištěny roztokem vody a detergentu v poměru 100 : 1 jemným kartáčkem a na závěr mikroporézní houbou smočenou ve vodě. Vápenné přetěry po okrajích obou malovaných výjevů byly odstraněny skalpelem. [Obr. 5 a 6]

Injektáž

Injektáž byla provedena v místech výskytu hloubkových dutin i menších pohyblivých dutin pod svrchní vrstvou omítky. Oba typy dutin byly přítomny zejména v okolí prasklin. Nejprve byla místa určená pro injektáž předzpevněna vápennou nanosuspenzí v ethanolu o koncentraci 25 g/l a zastříknuta vodou, aby se zamezilo vzniku bílého zákalu. Injektáž byla provedena komerčně dostupnou injektážní maltovinou na bázi hydraulického vápna ve směsi s mramorovou moučkou v poměru 2 : 1. Mramorová moučka byla přidávána z důvodu změkčení výsledného produktu komerční směsí.

Celoplošná fixáž barevné vrstvy

Nástěnné malby provedené olejovou technikou byly opatřeny ochrannou vrstvou již dříve odzkoušené a prověřené 3% (hm.) akrylátové pryskyřice v xylenu. Tento postup a fixážní prostředek byly zvoleny vzhledem k olejovým složkám v pojivu originální barevné vrstvy, které v současné době jevíly příznaky zmatnění a ztráty intenzity barev. Vrstva fixáže kromě své izolační a ochranné funkce (proti následným doplňkům) zajišťovala také konsolidaci povrchu a částečně navrátila zmatnělé barevné vrstvě její původní barevnou intenzitu.

Obr. 5 Celkový pohled na výjev na klenbě. Stav po očištění depozitů a sejmutí přemalob. Foto: Adéla Škrabalová.

Obr. 6 Celkový pohled na výjev na vítězném oblouku. Stav po očištění depozitů a sejmutí přemalob. Foto: Adéla Škrabalová.

Tmelení

V oblasti malovaných figurálních výjevů se vyskytovaly pouze mělké defekty. Pro tmelení byl s ohledem na citlivost olejových složek originální barevné vrstvy na alkálie, tudíž i na vápno, zvolen jemný akrylátový tmel připravený smícháním mramorové moučky a 10% (hm.) akrylátové disperze, doředěný vodou na potřebnou konzistenci.

Dále byl jemný akrylátový tmel nanášen na místa, kde bylo nutné eliminovat výškový rozdíl mezi silnou vrstvou dochovaného originálu a okolními místy s úplnou absencí barevné vrstvy. Cílem tohoto postupu bylo zamezit možnosti vzniku nežádoucích vizuálních efektů ve vzniklých přechodech mezi původní malbou, retušemi a rekonstrukcemi. Povrch tmelů byl po zaschnutí trvajícím v řádu několika dnů zbroušen pomocí skalpelu a okolí tmelu bylo dočištěno suchou čistící houbou z přírodního latexu.

Retuš a rekonstrukce

Po odstranění přemaleb a nečistot byla malovaná zrcadla odhalena ve své původní, avšak již značně poškozené podobě. Absence originální barevné vrstvy na malovaných zrcadlech byla v případě výjevu na vítězném oblouku 20 %, u výjevu na klenbě 50 %. Cílem retuší bylo vizuálně scelit malby a potlačit místa ztrát originální barevné vrstvy. U malých defektů v zachoválejších částech malby byla využita lokální až napodobivá retuš. V místech rozsáhlejších defektů bylo po domluvě s investorem a zástupci památkové péče rozhodnuto rekonstruovat malby podle dohledaných předloh, a to s nezbytným respektováním originálního malířského rukopisu. Dle koncepce byly rekonstrukce prováděny napodobivým způsobem, ale v mírně snížené intenzitě barevnosti i detailů. Konkrétní přístup se odvíjel od míry zachování originálních partií a rozdílného charakteru nalezených předloh.

Pro výjev na klenbě byla dohledána věrná grafická předloha z knihy o životě sv. Václava pocházející z roku 1649^[21] [Obr. 8] a několik vzdálenějších předloh, což umožňovalo téměř stoprocentní rekonstrukci. Před samotnými retuši a rekonstrukcemi bylo potřeba vyhotovit příslušné přípravné studie. Šlo především o postavu sv. Václava a jeho atributy (koruna, červená draperie a meč), které při srovnání s předlouhou buď zcela chyběly, nebo byly dochované v malé míře. Podle zbylých fragmentů byla vyhotovena nejprve kresebná a následně i barevná studie. Přestože pro výjev na vítězném oblouku nebyla nalezena žádná předloha, bylo provedení retuše a lokálně i rekonstrukce rovněž odsouhlaseno, jelikož ztráta barevné vrstvy nebyla výrazná, nebo se neodehrávala v zásadních partiích kompozice.

Retuš a rekonstrukce byly provedeny ve dvou fázích. Nejprve bylo retušováno pomocí komerčně dostupných vodorozpustných akvarelových barev, jež byly nanášeny v tenkých lazurách, vytvářejících dostatečný základ pro finální retuš a rekonstrukci prováděné ve druhé fázi [Obr. 7]. Zde bylo využito dobrých optických vlastností komerčních olejoprskyřičných barev řaděných lakovým benzínem, které korespondovaly s olejovou technikou původních maleb. Zvolený dvoukrokový způsob zvýšil reverzibilitu zákroku a minimalizoval riziko případného tmavnutí olejoprskyřičných barev.

Obr. 7 Výjev na klenbě. Stav po první fázi retuší: podložení míst s úplnou ztrátou barevné vrstvy akvarelovými barvami. Foto: Adéla Škrabalová.

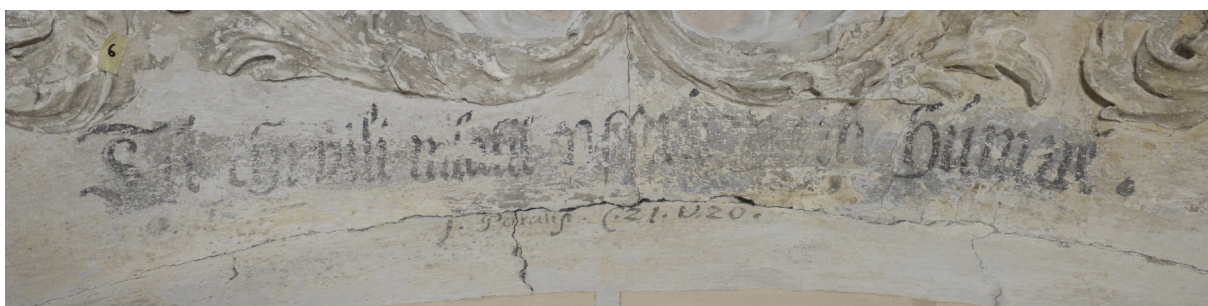
Obr. 8 Nalezená grafická předloha ke svatováclavskému výjevu. Foto: Lenka Slouková.

21 | Viz Jiljí od sv. Jana Křtitele (pozn. 17).

Nově objevené související nápisy

22 | Viz pozn. 18.

Sondážním průzkumem objevené nápisy byly v průběhu restaurování zcela odkryty, předzpevněny 2% (hm.) akrylátovou disperzí ve vodě a očištěny. [Obr. 9 a 10]. Následně byla v nápisu a jeho okolí provedena injektáž konsolidačním vápennou nanosuspenzí v ethanolu s následnou aplikací injektážní směsi na bázi hydraulického vápna. Defekty v omítce byly vytmeleny vápenným tmelem a v bezprostředním okolí malovaných výjevů byly domodelovány chybějící části štuků. Písmo bylo retušováno akvarelovými barvami, v případě nutnosti použití běloby (na ztmavlém pozadí nápisu na klenbě) byla použita mramorová moučka pojená 2% (hm.) arabskou gumou. Podkladem pro rekonstrukci nápisů se stala *Bible svatováclavská* z roku 1715 a její druhá část *Prorokové a knihy Machabejský* z roku 1712.¹²²⁾

Obr. 9 Nápis na stěně pod výjevem na klenbě. Stav po odkrytí. Foto: Adéla Škrabalová.

Obr. 10 Související nápis na štukové kartuši okolo výjevu na vítězném oblouku. Stav po odkrytí. Foto: Adéla Škrabalová.

Závěr

Článek stručně dokumentuje komplexní restaurátorský zásah na dvou malovaných výjevech *Sv. Václav seje, žne a mlátí obilí* a *Bičování Krista*, které jsou součástí barokní výmalby kaple sv. Václava v kostele Nanebevzetí Panny Marie v Klokotech, datované na počátek 18. století.

Na základě výsledků chemickotechnologického průzkumu lze předpokládat, že původní barevná vrstva malovaných výjevů je provedena pigmenty pojenými pojivem na bázi oleje. Během restaurátorského průzkumu bylo možné stanovit míru dochování originální malby, která byla u svatováclavského výjevu přibližně 50 %, u pašijového výjevu asi 80 %. Dále byl určen rozsah poškození a identifikace druhotných zásahů. Objeveny byly dva druhy přemaleb, které po estetické i významové stránce desinterpretovaly originální dílo. Starší přemalby byly mastného charakteru a mladší přemalby, zřejmě ze 70. let 20. století, byly patrně provedeny v technice suché tempery.

Během sondážního průzkumu byly objeveny související nápisy na stěně klenby pod zrcadlem a na části štukové kartuše výjevu na vítězném oblouku, obsahující citace z Bible. Tyto úryvky se tematicky vztahovaly k jednotlivým obrazům, což výrazně napomohlo k určení jejich námětu. Pojivem pigmentů odkrytých nápisů je zřejmě vápno.

Před samotným restaurátorským zásahem byly provedeny zkoušky technologických postupů a materiálů. Jednalo se však většinou pouze o ověřovací a doplňující zkoušky navazující na předchozí etapu restaurování v roce 2015. Nejzávažnější problematikou se stalo čištění a snímání přemaleb mastného charakteru. Z dříve odzkoušených a ověřených metod se žádná nejevila jako dostatečně účinná, a proto bylo přistoupeno ke kombinaci chemického a mechanického namáhání rezistentních nečistot a přemaleb za použití rozpouštědlového gelu, roztoku citrátu amonného, čistících štětců, skalpelu a skelného vlákna.

Očištěním obnažená originální barevná vrstva obou výjevů byla provedena v podobném duchu techniky i kvality zpracování jako barokní malby v presbytáři, jižní oratoři kostela a v protější kapli sv. Josefa. Ikonografický význam malovaných výjevů (zejména na klenbě) byly díky očištění mnohem lépe čitelné.

Na malbách i souvisejících nápisích byla provedena retuš a rekonstrukce, pro něž byly během procesu restaurátorských prací dohledávány potřebné předlohy a podklady. K výjevu na klenbě byla nalezena velmi přesná grafická předloha, která byla spolu s vyhotovenou barevnou přípravou studií hlavním podkladem pro provedení rekonstrukcí. K výjevu na vítězném oblouku nebyla nalezena žádná odpovídající předloha, což však vzhledem k malému procentu ztráty originální barevné vrstvy nebylo komplikací. V případě nalezených nápisů byly podkladem pro jejich doplnění dohledané odpovídající biblické texty. Malované výjevy byly retušovány ve dvou fázích, akvarelovými a olejoprskyřičnými barvami. Nápisy byly doplňovány v technice akvarelu.

Vzhledem k vývoji koncepce restaurátorských zásahů v ostatních částech kostela v letech 2011–2015, požadavkům zadavatele, funkci maleb a na základě konzultace s odbornou složkou památkové péče bylo rozhodnuto i přes velký úbytek původní barevné vrstvy provést plnohodnotnou retuš a rekonstrukci. Po provedeném restaurátorském zásahu působí malby celistvým dojmem. Původní barokní výmalba byla prokazatelně vyšší technické i výtvarné úrovně než veškeré druhotné zásahy a pod vrstvou přemaleb byly ukryty mnohé detaily, které je nyní možné prezentovat. Novým uměleckohistorickým nálezem je kniha o životě svatého Václava, obsahující grafiky, podle kterých malíř s největší pravděpodobností maloval výjevy na klenbě kaple. Toto dílo významně napomohlo k ikonografickému zpřesnění a pochopení především méně zachovaných výjevů a textů.

Obr. 11 Výjev na klenbě. Stav před restaurováním. Foto: Adéla Škrabalová.

Obr. 12 Výjev na klenbě. Stav po restaurování. Foto: Adéla Škrabalová.

Obr. 12 Pašijový výjev na vítězném oblouku. Stav před restaurováním. Foto: Adéla Škrabalová.

Obr. 14 Pašijový výjev na vítězném oblouku. Stav po restaurování. Foto: Adéla Škrabalová.